

КНИГА ПРО УКРАЇНСЬКУ БОЯРКУ ТА ЇЇ АВТОР АНДРІЙ КОВАЛЬОВ

Ігор Гиріч

Минуле є для звичайного споживача історичної продукції таким, яким його бачить автор або більшість авторів краєзнавчої літератури. «Неісторичні», або, як казав Ольгерд Бочковський, поневолені, народи стикаються з фактом привласнення своєї історії народом державним, з імперською традицією, що посідав землі визискуваної нації протягом тривалого часу.

Німецький або австрійський літератор писав про Прагу як німецьке місто протягом тривалого часу, і лише після Весни народів 1848 р. ситуація почала мінятися, місто над Влтавою поволі ставало національно чеським. Змінювалися й орієнтири історичних наголосів.

Знаковими стають не німецькі культурні діячі, а святий Вацлав, чеський князь, небесний покровитель Чехії; Ян Гус, символ чехів часів битви на Білій Горі; батько новітньої нації Франтішек Палацький та ін. Німецький дискурс відходить на другий план, хоч саме німці (або онімечені Пржемисловичі) збудували Злату Прагу, яка в часи Карла IV Люксембурзького в середині XV століття була столицею Священної Римської імперії німецької нації. Історики міста чеського спрямування малюють іншу перспективу, антинімецьку поставу Чехії і Праги, остання стає містом Т. Масарика, Е. Бенеша, Божени Немцовой і Ярослава Гашека. Чеська перспектива стала домінантною.

Львів XIX століття культурно був переважно польським містом, і це знайшло своє відображення в краєзнавчій літературі. Польськомовні путівники і краєзнавчу літературу в XIX — на початку XX ст. та в 1920–1930-ті творили Антоній Шнайдер, Володимир Дідушицький (Дзедушицький), Александер Чоловський, Франтішек Баранський, Станіслав Кунашевич, Люція Харевичова. Але вже після Визвольних змагань 1917–1921 рр. українці дали своє альтернативне національне бачення. «Історичні проходи по Львові» Івана Крип'якевича, книги з мистецтва міста Миколи Голубця, історико-географічні нариси Олени Степанів стверджують українську перспективу Львова. Сьогоднішня путівникова продукція українського Львова дуже різномірна: Володимир Вуйцик, Ігор Мельник, Юрій Винничук,

[Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

Володимир Александрович і багато-багато інших авторів. Їхні праці допомогли нам остаточно засвоїти ідею українського Львова.

Литовці тривалий час відвойовували простір литовського Вільноса в польського Вільна. Це був тривалий процес, який привів до націоналізації столиці Литки ще в часах російсько-совєтської окупації 1940–1991 років. І це при тому, що стартові можливості міста, яке було столицею однієї з найбільших країн середньовічної Європи — Великого князівства Литовського, на час національної литовської революції 1917–1920-х років були більш ніж скромні. Литовського національно населення було лише 2% на часи Першої світової війни. Через що литовське місто стало в міжвоєнний період третьою-четвертою столицею польської Другої Речі Посполитої (після Варшави, Кракова, Львова), а не відродженої Литви.

Ситуація Києва подібна до культурно відвойованих історичних просторів Праги, Львова і Вільноса. Дивно, але перший повноцінний українськомовний путівник Києва з'явився в 1930-му році за редакцією та авторством українізованого німця Теодора Ерста. Путівники з українським фольклором і симпатією виходили російською в ХІХ столітті багаторазово. Проте усі вони намагалися поєднати «коня и трещетную лань» — вписати український екскурс у російську державну історію. Український сентимент можемо побачити і в «Описании Киева» Миколи Закревського (1868) та іншого Миколи — Сементовського. Його «Киев, сто святыни, древности и достопримечательности» може було найпопулярнішим доступним путівником по Києву. Перше видання з'явилося 1864 року, а сьоме — у 1900-му. Першим, хто намагався розділити ці різнозначні речі, був Михайло Максимович. Але й по ньому ця нерозділеність робила Київ у численних описах путівників третьою столицею Російської імперії, а не столичним українським містом, що протистояло Москві й Петеру. За духом українськими (або принаймні утраквістичними) були численні «історії» Старого Києва та його монастирів і церков, виконані М. Петровим та П. Лебединцевим. Російськоцентричними і царславними були книжечки Ф. Титова, С. Голубєва й В. Іконникова. П'ять останніх були першорядними науковцями-істориками, не лише краснавицями. А отже, навіть немісцева мова не могла зменшити інтересу і значення їхніх робіт для освіченої публіки. Натомість широкий загал людної Києва та імперії живився немудримі путівниками паломницького характеру, писаними київським митрополитом Флавієм, М. Захарченком, М. Богуславським, В. Бубликом, З. Шамуріною.

Але існують і інші національні перспективи київської історії. Ф. Равіта-Гавронський написав путівник під кутом зору польської історії та відновлення т. зв. історичної Польщі. Якби уявити собі, що Річ Посполита змогла б у 1920 році втримати Київ у своїй державній орбіті, то символами Києва ХІХ — початку ХХ століття були б Л. Ізидковський, В. Городецький, В. Браницький та інші польські національні персонажі культури. Про польський і єврейський Київ пише сучасний міський історик Михайло Кальницький. Але ж нас цікавить передусім аспект того, чи маємо право казати про Київ як про українське місто. Хоч із культурного погляду він являв собою передусім російськокультурну

цитадель. Існувала і процвітала в місті над Дніпром якісна російська середня та вища освіта. Видавалися передусім російські газети і російські книжки, діяли в ньому монархічні централістські російські партії. А володарями душ міських обивателів були В. Шульгін, Д. Піхно і А. Савенко — витії російсько-імперського «Киевлянина». А все тому, що Київ культурно відвоювати українцям (інтелігенції і третьому станові), як чехам — Прагу на 1914 рік, не вдалося.

Кость Широцький дав першу наскрізь українську візію історико-мистецької спадщини Києва в його путівникові «Київ» 1917 року, випущеному знаменитим друкарем В. Кульженком. Але вийшла вона знову ж таки російською. Читач широкий не зрозуміє українську — вважав знаменитий видавець і друкар.

За доби українізації Михайло Грушевський, працюючи у Всеукраїнській академії наук, у зредагованих ним збірниках «Київ та його околиця в історії і пам'ятках» (1926) та «Київські збірники історії й археології, побуту й мистецтва» (1930) порушив питання про необхідність українізації тисячолітньої історії міста Києва. Праця Ф. Ернста могла з'явитися лише після громадсько-наукової праці батька новітнього українського відродження.

Доба сталінщини і комуністичної диктатури не могла розвинути справи М. Грушевського в цьому напрямі. До ідеї українізації столичного простору повернулися вже після закінчення тоталітарної комуністичної доби — у 1990–2000-ні роки. Але інерція «російського» Києва все ще тяжіла над авторами путівниково-краєзнавчих досліджень. Імперський Київ М. Булгакова і К. Паустовського, А. Ахматової і М. Гумільова, О. Мандельштама і Б. Пастернака був зрозуміліший і миліший пересічному київському інтелігентові, ніж доба Визвольних змагань національного відродження кінця ХІХ — початку ХХ ст. та часів УНР. Поза увагою та інтересом масового читача опинилися факти, пов'язані з інтелектуальним внеском української інтелігенції в культурну скарбницю Києва. Титани українського відродження залишалися непоміченими, хоч саме Київ пов'язаний з діяльністю української трійки кирило-мефодіївців Т. Шевченка, М. Костомарова і П. Куліша. Тут був написаний гімн «Ще не вмерла Україна». Тут постала Київська Громада з її світочами духу й інтелекту М. Драгомановим, В. Антоновичем, О. Кониським. Тут навчався автор «Самостійної України» М. Міхновський і виник задум написання цього першого твору про необхідність української самостійності. Тут поставала РУП, діяли перші активісти національного політичного руху С. Петлюра, В. Садовський, М. Порш, Л. Юркевич. Тут здобув право на громадянство модерний український літературний рух. Київ був містом не лише Лесі Українки, а й Олександра Олеся, М. Зерова, П. Филиповича, М. Рильського, В. Винниченка, Олега Ольжича, Д. Донцова, Є. Маланюка. Але для імперської людини ці події не мають культурологічної цінності. Бо ними не живе пересічний російський інтелігент із неозорою однієї шостої земної кулі.

Дискуре українського міста може перемагати в людині лише за умови сприйняття тези про окупацію Києва та інших наддніпрянських міст советсько-російським урядом і військом під час війни за незалежність 1917–1921 років. Питання від-

воювання свого культурно-історичного простору розв'язується на рівні малих і великих міст і містечок України. Одним із них є Боярка, книжку про яку написав молодий історик, політолог і громадський діяч Андрій Ковальов.

І він зіткнувся з тим самим міщанським пріоритетом російських культурних цінностей, що втілювалися в міф Боярської вузькоколійки Павки Корчагіна, вписаний у пропагандистському комуністичному романі М. Островського «Як закалялась сталь». Усі дослідники її давно дійшли однозначного висновку про міфічність і легендарність цієї комсомольської будови, яка, втім, стала доконаним фактом історії Боярки. Фальшиві міфи живуть довго, у них власна історія функціонування. Водночас безперечний факт пов'язання минулого Боярки з такими реальними і важливими для української історії людьми, як О. Кониський, М. Грушевський, В. Самійленко, родина Матушевських і Кістяківських, що тут жили і бували, спорідненість цього місця з визначними постатями молодшої України Б. Грінченком, С. Єфремовим, М. Левицьким, Є. Чикаленком не захоплюють зіпсованих вихованням на більшовицькому минулому мешканців Боярки і Києва. А шкода.

Один той факт, що Боярка була місцем народження батька американської ядерної бомби Юрія Кістяківського, вражає куди більше, ніж псевдофакт про боярську псевдозалізницю, яким годували уми мільйонів громадян Советського Союзу, виховуючи спотворену романтичну героїку перших років советської влади в Україні та Києві і його околицях. Набагато продуктивнішим є пропагування серед українців прикладів широкого служіння національній справі видатних представників української інтелігенції, яких у Боярці було не менше, ніж у Києві. А враховуючи невеликий контингент мешканців дачного селища, на душу населення маленька Боярка мала значно більше знаменитостей, ніж столичний Київ.

Варто творити місця пам'яті. А ці місця, навпаки, руйнуються. Уже в часи новітньої російсько-української війни знищено було будинок Кістяківських, немає й дачного будинку першого самостійника та автора духовного гімну Олександра Кониського. Проте А. Ковальов займається плідно і цими речами. Він встановлює у своєму рідному місті меморіальні дошки вишуканим діячам, розробляє нові національні екскурсії, працює освідомлюючо серед місцевої влади.

А. Ковальов у своїй книзі намагається збудувати з героїв оповідей про Боярку нову ціннісну шкалу, що мусить надихнути сучасних людей пишатися своїми гідними попередниками, які тривалий час були проскрибовані комуністичною владою, були для неї «бандитами». Воша хотіла забуття усіляких Матушевських, Єфремових, Доманицьких. Проте після цієї праці А. Ковальова це вже буде неможливим.

Праця А. Ковальова нагадує аналогічну роботу Михайла Рудинського, визначного українського археолога і краєзнавця Полтави, який у 1918 році видав першу українську історію Полтави, у якій дав нове концептуальне висвітлення ампірної забудови губернського міста. Показав, як влада Петербурга творила в Полтаві міф Полтавської битви, що «обезсмертило» місто і падало йому особливого

імперського шарму. Нова забудова та архітектура стали відображенням значення Полтави в російській історії як міста перемоги російської зброї і кузні постання Російської імперії на мапі світу, а не полкового центру української Гетьманщини. І цей імперський міф М. Рудинський засуджував, бо останній, а не факт народження в місті І. Котляревського або С. Петлюри, оспівувався офіційними істориками. Більший фактографічний знавець історії Полтави, як-от І. Павловський, для розуміння історії цього міста менш вартісний сучасній Україні, ніж той-таки М. Рудинський, який встиг залишити хіба лише одну працю, що встигла вийти в часи УНР.

А. Ковальов бачить в історії Боярки зріз загальноукраїнської історії, дивиться на це дачне містечко і залізничну станцію як ворота до Києва в славу добу Визвольних змагань. У Боярці бували такі загальноукраїнські політичні лідери, як Є. Коновалець, В. Петрів, С. Петлюра. Стояв постоем Корпус Січових стрільців — елітна частина українського війська. У Боярці перебувала невеличка колонія дітей сметанки української інтелігенції — діти мецената і письменника Володимира Леонтовича, публіциста і редактора першої української газети «Рада» Федора і Віри Матушевських, відомий художник і громадський діяч Віктор Цимбал. Вихователем у них був один з найкращих композиторів міжвоєнного періоду Пилип Козицький.

Але найбільшим досягненням автора книжки про Боярку є виявлення і виписання біографічних портретів знаменитих місцевих боярців, які творили нову національну добу дачного містечка, були місцевими діячами «Просвіти», членами Української соціал-демократичної робітничої партії, очолювали українську республіканську владу в селищі, вивішували перший український прапор. Це люди другого плану, але ті особи, які реально протистояли окупаційній російсько-більшовицькій владі на місцях, були членами місцевих повстанчих комітетів і першавно були репресовані неукраїнською владою, розстріляні в 1930-ті роки. Це люди, які були реальними героями доби, мали свою позицію, не заломилися під тиском несприятливих обставин, залишилися вірними своєму українському виборові до кінця. Зі сторінок книги А. Ковальова оживають біографії одного з лідерів Українського військового комітету, командувача низки українських військових з'єднань, діяча вільного козацтва Івана Гореміки-Крупчинського, коменданта Боярки Петра Тимошенка, українського діяча і повстанця Марка Шляхового, просвітянина і члена УСДРП Юрія Войцехівського. Ці персонажі просяться в герої художніх книжок. Вони брали участь у повстанському русі, заарештовувалися органами ГПУ-НКВД, залишили в архівах СБУ свої спогади про буремні роки боротьби з агресором. І були покарані за «український бандитизм» справжніми державними бандитами від більшовицької влади.

Багато осіб повертаються в нашу історію заново. З Бояркою був пов'язаний один з найбільших операторів, власник місцевого кінотеатру Володимир Добр-

жанський. Він знімав документальний фільм про поховання М. Лисенка, скинення з п'єдесталу київського пам'ятника Петру Столипіну.

А. Ковальову вдалося захопити оповідь про Боярську школу пасічництва ім. Андріяшова, яка була місцем діяльності українського підпілля, де навчалися вояки армії УНР у добу Української революції. Книга про Боярку написана на величезному архівному матеріалі, передусім Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. А отже, автором залучено багато невідомого і маловідомого архівного матеріалу, що, безперечно, збільшує наукову вартість краєзнавчої праці про Боярку.

Робота А. Ковальова до певної міри є піонерською працею. У ній розкрито внесок Боярки та її жителів у справу будівництва Української держави сто років тому. Він показав боротьбу Боярки проти окупаційного російсько-більшовицького режиму, а вона була тривалою і послідовною. Андрій ламає стереотипи, закладені комуністичною літературою, яка твердила про безжурну триумфальну ходу совєтської влади містами і селами України. Насправді ж місцеве населення не лише не сприймало більшовицької влади, а й чинило неспроханому наїзникові організованій спротив. Встановлення більшовицької влади відбувалося кількома наворотами, супроводжувалося акціями терору проти українського населення Боярки. Авторіві вдалося змалювати опуклий і яскравий образ кількарічної російсько-української війни на терені Боярки-Будаївки, дачного селища та залізничної станції.

Його робота нявсєно стане зразком для низки наступних подібних краєзнавчих книжок. Бо історія українських міст і сіл реально ще не написана. Ми робимо лише перші кроки на цьому шляху. Книжка А. Ковальова демонструє читачеві складний, але важливий момент самосвідомлення нації на рівні села і містечка. Вона показує, як малоросійська Україна ставала Україною українською. І в цьому праця А. Ковальова виконує своє додаткове завдання. Побажаємо йому не зупинятися на досягнутому.

Новітнє відродження початку 1990-х років не робилося на голому місці. В основі його лежала непомітна зовні мурашина робота місцевих українських селян, робітників, учителів, службовців, які крок за кроком відвоювали нашу землю від російської займанщини.

*Ігор Гирич,
доктор історичних наук,
завідувач відділу Інституту української археографії
та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України,
дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (НТШ),
член-кореспондент Української вільної академії наук у США (УВАН)*